

Kovács Sándor

Százéves az unitárius énekeskönyv*

Ekötet ünnepeltje tanulmányaiban ugyan nem foglalkozott az unitárius énekeskönyv történetével, ám rektori szolgálata alatt arra mindig gondosan vigyázott, hogy a tanévzáró és tanévnyitó istentiszteletek énekei lehetőleg mindhárom felekezet énekeskönyvében meglegyenek. A jelenleg is használt unitárius énekeskönyv kiadásának 100. évfordulója kapcsán ebben a tanulmányban az énekeskönyv kiadásainak történetét és tanulságait vesszük számba.

2022 őszén az unitárius énekeskönyv huszadik kiadását vehették kezükbe a Magyar Unitárius Egyház hívei. Az énekeskönyvvel azért is időszerű foglalkozni, mert a szerkesztéssel megbízott Pálffi Márton (1873–1936), a kolozsvári unitárius főgimnázium tanára születésének 150. évfordulója 2023-ban volt,¹ ebben az évben pedig az énekeskönyv megjelenésének századik évfordulóját ünnepeljük. A Kárpát-medencében az unitárius az egyetlen olyan egyház, amely nem újította meg templomi énekeskönyvét, és ma is a száz évvel ezelőtti énekeskönyvet használja. A protestáns testvérfelekezetek 1948-tól kezdődően folyamatosan revideálták énekeskönyveiket,² az unitárius egyház-

---

* Hálás köszönettel tartozom dr. Fekete Csabának, hogy tanulmányomat elolvasta és hasznos megjegyzéseivel kiegészítette.

¹ Pálffi életrajzát ld. Retkes Attila: Pálffi Márton és az 1924-es Unitárius Énekeskönyv. In: *Magyar Egyházzene XXI.* (2013/2014), 21–28.

Az unitárius kollégiumi tanárok életrajzát tartalmazó kéziratos kötetbe Pálfi elkezdte ugyan leírni autobiográfiáját, de valamiért az első sorok után nem folytatta. Itt családnevét még egy f-el írta, a két ff-et a '20-as évek után kezdte használni. A fent említett életrajzban ezeket írta Várfalvi tanulásáról: „A tanulást, azaz hogy az iskolába járást a várfalvi községi népiskolában kezdtem meg, de két télen át sem sikerült behatolnom a bötüvetés rejtelmeibe. A »mesturam« a kis fiúkkal nem sokat törődött, elég baja volt a nagyokkal. Egyházi éneket azonban, nó, azt tanultunk eleget...” Az önéletírás ezzel a befejezetlen mondattal ér véget, mintegy előrevetítve a szerző további sorsát.

² Az 1948-ban kiadott *Református énekeskönyv* megújítása 1989 után kezdődött, 1996-ban elkészült az új énekeskönyv, majd 2009-ben a Magyarországi Egyház Zsinata eldöntötte, hogy megújítják az énekeskönyvet. Ennek eredményeként készült el és jelent meg 2021-ben a *Református énekeskönyv* a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadójánál. Az 1955-ben megjelent evangélikus *Keresztyén énekeskönyv* revideálása 1976-ban kezdődött, és az új énekeskönyv 1981-ben jelent meg. Ennek legújabb, 2006-os kiadását használják ma is.

ban azonban, bár többször is megkísérelték az énekeskönyv reformálását, lényeges változtatás nem történt. Ezt lehet a hagyományokhoz való ragaszkodás szép példájaként is értelmezni, ám jelezheti a megújulásra való képzelenséget is. Az élő és éneklő közösségek 30-40 évenként megújítják templomi énekeskönyveiket. Szomorú tapasztalat, hogy lassan elfogynak daloló közösségeink, és a kántor s a lelkész jámbor óhaja marad, hogy a gyülekezet úgy énekel az istentiszteleten, hogy a föld is megrendül belé, ahogyan azt a 140. számú énekünk szerzője, Bogáti Fazekas Miklós egykoron megírta: „Rengjen a föld belé, úgy énekeljete!”³

Az ekléziáinkban működő énekkarok, dalárdák és karnagyaik nagyszemű munkát végeznek, ez azonban nem pótolhatja az istentiszteleti éneklést. Az ifjúsági énekek és a *Daltutajok*⁴ egy nemzedéket ugyan megszólítanak, de alig vagy egyáltalán nem épültek be az unitárius liturgiába.

Az „új” unitárius énekeskönyv előtörténete 1837-től 1924-ig

Az 1837-ben Aranyosrákosi Székely Sándor (1797–1852) költő, unitárius püspök által kiadott énekeskönyv⁵ felváltotta az addig használt és hat kiadást megért énekeskönyvet. Aranyosrákosi énekeskönyve, akárcsak az erdélyi református énekeskönyv,⁶ a racionalizmus jegyében született. A 150 zsolttárból csupán 34-et hagyott meg, új énekeket szerzett, és teljes egészében szakított a korábbi énekeskönyvek szertartási részével és graduálanyagával.⁷

---

³ Bogáti *Az nagy bölcs teremtést* kezdetű 33. zsolttárparafrázisának 5. és 6. szakaszát emelte be Pálfi az énekeskönyvbe. Az eredeti 23 strófából kettőt hagyott meg azzal, hogy a második szakasz utolsó két sorát átírta, és maga költött egy harmadik strófát.

⁴ A Czire Szabolcs budapesti lelkész, teológiai tanár által vezetett munkacsoport *Daltutajok* címmel jelentette meg 2013-ban 45 dal szövegét és dallamát hanganyag és kottakönyv formátumban. Ld. Czire Szabolcs (szerk.): *Daltutajok – CD és Daloskönyv*. Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár 2013.

⁵ *Istent dicsőítő magasztalások és esedezések az erdélyi unitaria ekléziákban*. Kolozsváratt, 1837. Összesen hat kiadást ért meg, utolsó kiadása 1913-ban történt.

⁶ *Megújított énekes-könyv az erdélyi nagyfejedelemségbeli Evangelico-Reformata Anyaszentegyház használatára*. Közöséges zsinat határozatából s helybenhagyása szerint szerkesztve. Az ev. ref. kollégium bet. Kolozsvárt 1837.

⁷ Az énekeskönyv tartalma, amelyben megőriztük az 1837. évi kiadás helyesírását: *Hétszaki isteni dicséret*

Az Aranyosrákosi-féle énekeskönyv reformját többször tervbe vették, és egy új kiadásának a gondolata is felmerült, de lényeges változtatás sem a szövegben, sem a dallamban nem történt.⁸ Iszlai Márton (1849–1903) kolozsvári énekvezér és zenetanár 1896-ban jelentetett meg egy énekkari célokat szolgáló gyűjteményt,⁹ de ez nem oldotta meg az énekeskönyv reformját.

Az ének- és zenereform gondolata fel-felbukkant mint bűvópatak a főtanácsai üléseken. 1912 októberében a háromszéki és felsőfehéri egyházkör, valamint Sándor János (†1921) kolozsvári ének- és zenetanár a kántorképzés, az egyházzene-fejlesztés és a passió átalakítása tárgyában adott be javas-

-
- I. Invocatiók. Bemenetelkor és szent Ige olvasás előtt.
  - II. Vasárnapi magasztalások, és esedezések.
  - III. Hétköznapi magasztalások, és esedezések. Reggel, és este.
  - IV. Töredelmes (poenitentiális) esedezések.

Innapi isteni dicséretetek

- I. Adventi vasárnapokon
- II. Nagy karácsoni magasztalások, és esedezések.
- III. Új esztendei magasztalások, és esedezések.
- IV. Húsvét előtti heteken. Vasárnap.
- V. Nagy pénteken.
- VI. Húsvéti magasztalások, és esedezések.
- VII. Áldozó csütörtökön.
- VIII. Pünkösti magasztalások és esedezések.
- IX. Úri vacsorai magasztalások, és esedezések.

Különös alkalmi isteni dicséretetek

- I. Közönséges gyűlési magasztalás, és esedezés.
- II. Templom szenteléskor.
- III. Pap szenteléskor.
- IV. Had és inségkori esedezés.
- V. Betegségben esedezés.
- VI. Csapások idején.
- VII. Áldás bőv termésért.
- VIII. Új házaspárok megáldása.
- IX. Hazáért, és Fejedelemért.
- X. Hitben való állhatatosságért.
- XI. Vallástétel a hitről. (Confirmatiokor).
- XII. Útazók éneke.
- XIII. Berekesztő magasztalások.

⁸ Gál Kelemen: *Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora. Háromnegyedszázad az unitárius egyház történetéből.* Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T., Cluj 1936, 205–208.

⁹ Iszlai Márton [szerk.]: *Egyházi énekek gyűjteménye. Unitárius iskolák, ének-karok és a gyülekezet használatára egy, két, három és négy szólamra írva.* Budapest 1896.

latot. A nagypénteki passiót alkalmi imával és egyházi beszéddel kívánták helyettesíteni.¹⁰ A passió eltörlését az előző évszázadban is kérték a kántorok, de a consistorium minden alkalommal határozottan elutasította a javaslatokat. 1912-ben a főtanács meghallgatta az énekvezérek javaslatait, de a nagypénteki passió eltörlését nem engedélyezte.

Az énekügyi kérdések egy ideig elcsendesedtek, azonban Régeni Áron (1878–1968) kántortanító korálkönyvének¹¹ kinyomtatása után az unitárius sajtóban ismét hosszasan cikkeztek az ének- és zenereform szükségességéről,¹² de az elméleti kérdésfelvetésnél tovább nem jutottak. Időközben elfogyott az énekeskönyv, ezért 1913-ban változatlan tartalommal hatodjára is kiadták.¹³

Az első világháború és az impériumváltás éveit alatt nem jelenhetett meg templomi énekeskönyv, s az Egyházi Képviselő Tanács (EKT) talán az 1921-ben Debrecenben kiadott új református énekeskönyv¹⁴ megjelenésén felbuzdulva határozta el az énekeskönyv mind „dogmai”, mind költői szempontból való felülvizsgálását és egy új kiadás előkészítését.¹⁵ A munkálatok elvégzésére dr. Költő Gábor (1879–1923) kúriai bíró, az Unitárius Irodalmi Társaság alelnöke vezetése mellett felkérték Vári Albert (1868–1953), Pálffi Márton, [Gyallai] Pap Domokos (1880–1970), Régeni Áron és Sándor János kollégiumi tanárokat. Vári a hittani, Pálffi és Pap a költészeti, Régeni és

¹⁰ A javaslat így hangzott: „Jézus élete, halála, a hitérti szenvedése, a meggyőződéshez való állhatatos ragaszkodása oly háládatos és szép feladat lelkészeink számára, hogy annak hivatásszerű felhasználásával hatványozottan több szolgálatot tesznek hitünknek és egyházunknak, mint a már elavult passziói [így!] cselekvények elénekeltetésével.” Boros György (szerk.): *A Magyarországi Unitárius Egyház Főtanácsának 1912. évi október hó 27–29-én napjain Kolozsvárt tartott gyűlésének Jegyzőkönyve*. Kolozsvár 1912, 176–177.

¹¹ Régeni Áron [szerk.]: *Unitárius egyházi ének gyűjteménye orgonisták és tanítónövendékek használatára*. Budapest 1913.

¹² Lőrinczy Géza: Reflexiók Régeni Koráljaihoz. I. In: *Unitárius Egyház* 8. (1913. okt. 15./10), 157–161. Uő: Reflexiók Régeni Koráljaihoz. II. In: *Unitárius Egyház* 8. (1913. nov. 15./11.), 173–178. Szabó Géza: Régeni Áron: Unitárius Egyházi Énekek gyűjteménye. In: *Keresztény Magvető* 48. (1913/5), 326–327. Kozma Miklós: Unitárius egyházi énekek gyűjteménye. In: *Unitárius Egyház* 9. (1914. febr. 15./2.), 22–23.

¹³ *Énekeskönyv. Istent dicsőítő magasztalások és esedezések az unitáriusok használatára*. Hatodik kiadás. Kolozsvárt, 1913.

¹⁴ *Énekeskönyv magyar reformátusok használatára*. A zsinat által kötelező használatra megálapított kiadás. Debrecen, 1921.

¹⁵ Az EKT 1921. január 19-én 35/1921. sz. alatt hozott határozata.

Sándor a zenei rész revíziójára kaptak megbízatást. Október 25-én Költő Gábor elnök arról tájékoztatta az EKT-t, hogy a bizottság az anyaggyűjtés nagy részét befejezte.¹⁶ A források között megemlítték a kéziratban maradt úgynevezett „szász graduál”-t¹⁷ és a korábbi *Isteni dicséretek...* című énekeskönyv 1749-es kiadását.¹⁸ Az énekeskönyvek mellett felhasználták az Iszlai Márton- és a Régeni-féle gyűjteményt, a Victor János által összeállított és több kiadást megért *Hozsanna!* című énekeskönyvet, valamint Zsasskovszky Ferenc és Endre katolikus *Énekkönyvét*. A felhasználandó források közt volt a református próbaénekeskönyv,¹⁹ illetve a debreceni *Énekeskönyv* 1921-es kiadása.

Az énekeskönyv ügyét az unitárius sajtó is felszínen tartotta. Az *Unitárius Közlöny* 1921. januári és februári számában Régeni Áron a templomi énekeskönyvről és zenéről írt, és meg is fogalmazta azt a három sarkalatos pontot, amin az unitárius énekügy kérdése áll vagy bukik:

1. a kor színvonalán álló énekgyűjtemény összeállítása;
2. a kántorképzés megteremtése;
3. modern orgonák építése.²⁰

Ugyanebben az évben referáltak arról a *Közlönyben*, hogy a kiküldött bizottság elvégezte az anyaggyűjtést.²¹ Mindazonáltal a munkálatok akadozva haladtak. Költő Gábor elnököt a román hatóságok tartóztatták le politikai okokból, és meghurcoltatása után Magyarországra költözött. Időközben Sándor János zenetanár is meghalt.

1922-ben az Unitárius Irodalmi Társaság nagyajtai vándorgyűlésén tanácskoztak az új énekeskönyvről. A tanácskozást követően a készülő új ének szövegéből Pálffy tett közzé néhányat a *Keresztény Magvetőben*, illetve az *Unitárius Közlöny* könyvomas *Zenemellékletében*. Az énekeskönyv, ha lassan is,

¹⁶ EKT 1921. október 25. 1627/1921.

¹⁷ *Graduale oder Geistliche Geseng und Psalm...* Ez az 1622-ben Kolozsvárott készült kézirat az unitárius kollégium könyvtárából került jelenlegi helyére. Lelőhelye a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, jelzete: MsU. 1042.

¹⁸ Ehhez képest az új énekeskönyv összeállításakor egyáltalán nem is használták ezt a kiadást.

¹⁹ *Énekeskönyv a Magyarországi Református Egyház híveinek használatára. Az Egyetemes Konvent által elrendelt 2. próbakiadás.* Debrecen 1916.

²⁰ Régeni Áron: Templomi énekeskönyvünk és templomi zenénk. In: *Unitárius Közlöny* (1921. febr./2.), (30–32) 31. 1919. szeptember 1-től 1921. december 31-ig az *Unitárius Közlöny* az egyház hivatalos lapjaként jelent meg, az évfolyamot nem tüntették fel. 1922-től a Dávid Ferenc Egylet vállalta fel a lap kiadását.

²¹ Az énekes könyv ügye. In: *Unitárius Közlöny* (1921. nov.–dec./11–12), 190.

de kezdett formát öltetni. Az erre felkért kántorok, Pálffy Ákos (1883–1963), Péterffi Gyula (1878–1942) és Ütő Lajos (1880–1944) zeneileg is gondosan kiválogatták a kiválasztott énekeket. A szövegírás valamivel lassabban haladt. Ezt a feladatot Pálffy vállalta magára, mert – mint írta –

„[...] ezt már nem lehet bizottságilag elintézni. A vers nem olyan, mint az ügydarab. A csend érleli, nem a fórum zaja. Ha kézről-kézre fogdossák, méricskélik, lefoszlik a hímpora, elszáll a lelke, a színes virág a sok ideoda »igazítgatásban« száraz és okos theologiai értekezéssé fonnyad és vánnyad, s viszont az értekezést egy-két alkalmi még oly sikerült császár-metszés se avatja verssé.”²²

Az énekügyi bizottság terjedelmes jelentése végre elkészült, Boros György elnök és Pálffy Márton szerkesztők pedig 1924. március 24-én terjesztették az EKT elé. A jelentés a *Keresztény Magvető* hasábjain jelent meg teljes terjedelmében,²³ kivonata pedig az énekeskönyv első kiadáshoz írott és azóta is minden kiadásban megjelenő *Előszó*ban olvasható. Itt egyebek mellett az áll, hogy „az énekeskönyv ismeretlen első kiadását az irodalomtörténet Dávid Ferencnek tulajdonítja, s 1570 táján keresi. E legrégebb formájában hat kiadást ért meg [...]”. Az unitáriusok körében Kanyaró Ferenc (1859–1910) óta köztudott, hogy Dávid Ferenc nem állított össze énekeskönyvet, a hagyomány azonban erősebbnek bizonyul a tudománynál. A kezdeti időben az unitáriusok is az óprotestáns énekelt liturgiához igazodtak, és valószínűleg a doxológia elhagyásával ugyanazokat az énekeket énekelték, mint a reformátusok.²⁴ Az első énekeskönyv Dávid Ferencnek való tulajdonítása beleillik a 20. századi Dávid Ferenc-kultusz narratívájába.

1924-ben a novemberi főtanács örömmel vette tudomásul, hogy a bizottság elkészült az új énekeskönyv szövegével és kottáival:

„[...] a történelmi visszatekintéssel szerkesztett, nagyértékű jelentés alapján Pálffy Márton tanár afiának legmelegebb köszönetét és elismerését

²² Pálffy Márton: Énekeskönyvünk új kiadásához. In: *Keresztény Magvető* 54. (1922/2), (98–104) 98.

²³ Uo. 98–104.

²⁴ Fekete Csaba: ...vyonnan oregbitetek, es emendaltattatak...: a Váradai énekeskönyv (1566) „szerkesztése”. In: Csörsz Rumen István (szerk.): *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. rec.iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenzíós portálja. <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>, Budapest 2010, (247–270) 254. <http://plone.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/ghesaurus-1/Fekete-Ghesaurus.pdf> (2024. márc. 7.)

nyilvánította a tiszta lelkesedéssel, fáradhatatlanul és a sok keserűség és csalódás dacára is nagy kitartással végzett szerkesztői munkásságáért. Mellette különös elismerését fejezte ki EKT Régeni Áron énekvezértanító afiának buzgó közreműködéséért.²⁵

Az énekeskönyv Ferencz József püspök ajánlásával 1924 késő őszén 5000 példányban jelent meg a Minerva kiadónál, és a Főtanács 1925. március 1-jével rendelte el kötelező használatát. Az átmenet megkönnyítése végett Tordára, Székelykeresztúrra és Sepsiszentgyörgyre énekvezéri összejöveteleket szerveztek, és előíranyozták az énekek orgonakiséretének elkészíttetését.

Az új énekeskönyvet s a szerkesztőt sok kritika érte a megjelenés után. Péter Ödön (1882–1957) tordátfalvi lelkész sommás megállapítása ma is helytálló: „fájdalmas idők, romboló események harsonába zengő siralma”.²⁶ Péter Ödön a szükségesnél több kezdő- (22), köz- (20), hétközi (23) és záró- (22) éneket sokkalt. A mindösszesen 34 zsoltárt is számosznak tartotta, ellenben kevesellte az alkalmi énekek számát. A szövegekben történt rengeteg újítást is szóvá tette. Több ének vezérdallamának megváltoztatását helytelenítette. Felrótta, hogy mellőzték a pályadíjat nyert szerzeményeket, és azt is, hogy több énekben oda nem illő kifejezések vannak. Például a 148. számú, *Szállj magasra, szállj fel ének* kezdetű őszi hálaadásra írott ének harmadik versszakában ilyeneket olvashattunk: „Szegényeknek a porcióját / Kérdjük meg, hol porciózták”. De hasonló megütközést keltett a 169. számú, *Ember, vigyázz* kezdetű úrvacsorai ének 3. versszaka is: „Ember, vigyázz, kivel csinálsz...”. Péter Ödön jogosan olvasta Pálffi fejére, hogy ezek a kifejezések aligha sorolhatók a szerkesztő által emlegetett „naiv egyszerűség üde bája” vagy a „meleg költőiség” körébe. A bírálat mellett természetesen az új énekeskönyv és a szerkesztők erényeit is méltatta.²⁷

²⁵ Boros György (szerk.): A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1924. évi november hó 9., 10. és 11-ik napjain Kolozsvárt tartott ülésének Jegyzőkönyve. Kolozsvár 1925, 43.

²⁶ Péter Ödön: Új egyházi énekeskönyvünk. In: *Unitárius Egyház* 18. (1925. jan. 15./1), (77–80) 78.

²⁷ „[...] énekeskönyvünk hosszas vajúdas után megjelent. Egészen újnak nem mondható, mert a benne látható újulás, jobban mondva újítás hasonló egy épületnek újjáalakításához és a berendezésnek részbeni kicseréléséhez. Mindazáltal sikerült alkotás, mely a tervezőknek, újjáépítőknél elvitathatatlan érdemet szerzett. Üdvözljük e könyvünkben Pálffi Márton afiát az eddig szerényen, csendben élő és munkálkodó költőt, úgyszintén Régeni Áront is, mint magasra törő zeneművelőnket. Isten áldása legyen énekeskönyvünkön, ennek megteremtőin s mindnyájunkon.” Péter Ödön: *i. m.* 80.

A gyülekezetek gyanakvással fogadták az énekeskönyvet, és a hívek tiltakoztak az ellen, hogy lelküknek kedves énekeiket átdolgozták. A közhangulatról Geréb Zsigmond (1868–1951) fiatfalvi lelkész egyebek mellett ezeket írta a Képviselő Tanácsnak címezett, 1924. december 12-én keltezett levelében:

„[...] megjegyzem, hogy az új énekeskönyv több templomba járó s énekelni szerető jó emberünknel a könnyekig menő elkeseredést okozott – s féltő, hogy a templomból kimaradást is fog okozni – a régi megszokott énekek kihagyása, ünnepeinknek ok nélkül való átírása (mint: *Úr Istennek szent fia* (156.), *Megáll az Istennek igéje* stb.) miatt.”²⁸

Hasonló aggályokat fogalmazott meg Ajtay János (1865–1926) homoródalmási lelkész is, kérve, hogy az új énekeskönyv használatba vételére az almási gyülekezetnek halasztást adni „kegyeskedjenek”. A lelkész mellékelte az egyházközség 1925. február 15-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvét, amely sokat elmond a közösség hangulatáról. Az új énekeskönyv bevezetését az idősebb nemzedék nehezményezte, mert annak sem szövege, sem daltamai „nem elégítik ki vallásos érzésüket”. Azt kérték, hogy az új énekeskönyvet csak akkor vegyék használatba, mikor a gyermekek és az ifjak azt annyira megtanulták, hogy az istentisztelethez „szükséges éneklést kielégíti az itteni szokásban levő buzgó éneklés mértéke szerint”. Amennyiben a kérésüket figyelmen kívül hagyják és a régi énekeskönyvet hatályon kívül helyezik, a gyülekezet tagjai többet a „templomba el nem járnak”. Erre már az EKT is jónak látta intézkedni, és – a homoródalmásiakat megnyugtató – levelet írtak nekik a püspök nevében.

Az új énekeskönyv kiadásával sem a templomi éneklés, sem a kántorképzés égető problémája nem oldódott meg. Elrendelték az énekeskönyv kötelező használatát, az EKT pedig tervbe vette az orgonakíséreték sürgős elkészítését és kiadását is. A Régeni Áron *Korálkönyvéhez* hasonló kiadvány nem készült el, de az *Unitárius Közlöny* zenemellékletében rövidesen kiadták 56 egyházi ének négy szólamra írott orgonakíséretét.²⁹ Ezek legnagyobb

²⁸ Kézirat, Eka-D. 1922–1927 dobozban, Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. Az énekeskönyvre vonatkozó ügyiratok ebben a dobozban találhatóak, a következőkben nem ismételjük a lelőhelyet, csak a kéziratok keltezésére hivatkozunk.

²⁹ Ezeknek digitális változatát ld. Az *Unitárius Közlöny zenemelléklete* (Kolozsvár 1936). https://library.hungaricana.hu/hu/view/UNITARIUS_enekeskonyvek_04/?pg=69&layout=s (2024. febr. 1.).

része Ütő Lajos énekvezér munkája, néhány dallam harmonizálását pedig Márkos Albert,³⁰ Régeni Áron, Pálffy Ákos, Péterffy István³¹ és Péterffy Gyula vállalta magára. Egy-egy ének kíséretét Gálna Sándor³² és Szász Dénes³³ állította össze. Az énekvezérekkel és lelkészekkel tartott értekezlet után az EKT egy 10. pontból álló határozatot fogadott el az új énekeskönyv bevezetésével kapcsolatban.³⁴ Ebben arra utasította a kántorokat, hogy a dallamokat a „hangjegyek által feltüntetett menetben” tanítsák, és mellőzzenek minden cifrázást. Az iskolák számára tananyagot készítettek az énekeskönyv összes énekének megtanítása céljából, és ismételten elrendelték az orgona-kíséretének elkészítését. Anyagi okok miatt csak egy-két napos továbbképzőket terveztek a kántorképzést illetően. A passió szövegének és dallamának átdolgozását pályázat útján utalták az Unitárius Irodalmi Társasághoz. Az utolsó határozat a kezdőének, az úgynevezett invokáció bevezetésére vonatkozott:

„EKT utasítja esperes és lelkész fiait, hogy az invokáció éneklését mindenütt vezessék be, még pedig úgy, hogy az invokáció éneklése alatt a hívek felálljanak.”³⁵

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az új unitárius énekeskönyv 278 dicséretet és zsoltárt, illetve 26 temetési éneket foglalt magában. Ebből kezdőének 22, közének 20, vasárnapi 37, hétköznapi 23, töredelmes 18, ünnepi 55, zsoltár 37, alkalmi 37, vigasztaló 7, záróének 22, temetési 26; összesen: 304. A régi énekeskönyvből 99 éneket vettek át, de a legtöbbjüket a szerkesztő dolgozta át. 59 dallam is a régi énekeskönyvből származik, 86 új dallamot pedig szereztek.

Az első kiadás története itt le is zárulna, de meg kell említenünk még egy epizódját, nevezetesen a Pálffy Mártonnak juttatott honorárium kapcsán tá-

---

³⁰ Márkos Albert (1914–1981) zeneszerző, karnagy, id. Márkos Albert (1878–1949), a kolozsvári unitárius kollégium latin–magyar szakos tanárának fia.

³¹ Péterffy István (1906–1989) a kolozsvári unitárius főgimnázium zenetanára.

³² Gálna Sándor (1911–1977) a Dunapataji Unitárius Egyházközség első állandó lelkésze, aki teológiai tanulmányai mellett zenetanári diplomát is szerzett. 1950 után zenetanárként dolgozott.

³³ Ifj. Szász Dénes (1912–1994) firtosváraljai lelkész volt, az egyházban több orgonát is javított.

³⁴ EKT 183/1925.

³⁵ Uo.

madt kellemetlenségeket. 1924. december 8-án az EKT 3000 lejt utalt ki számára a szerkesztői munka tiszteletdíjaként, az érintett azonban önérzetes levélben utasította vissza az összeget.

A majdnem botrányba fulladt 1927-es második kiadás

Az ötezer példányban kiadott énekeskönyv 1927 májusára elfogyott, tehát elő kellett készíteni a következő edíciót. Az EKT Boros György főjegyzőt nevezte ki az énekügyi bizottság elnökévé, és Pálffit, a korábbi szerkesztőt bízta meg az énekeskönyv „ellenőrzésével”. Pálffi nagy lelkesedéssel vetette bele magát a munkába. Felkérte az illetékes énekvezéreket és lelkészeket, hogy fogalmazzák meg az énekeskönyvvel kapcsolatos megjegyzéseiket és javaslataikat. A hozzászólások között több olyan is volt, ami akár tanulmánynak is beillett volna, de a javaslatok sok esetben homlokegyenest ellentmondtak egymásnak. Pálffi szem előtt tartotta ezeket is, és hozzákezdett a szerkesztéshez. Az EKT elé terjesztett jelentésből kiderül, hogy sokkal nagyobb mérvű változtatást szeretett volna, azonban az 1927 tavaszán tartott bizottsági gyűlésen mindennemű dallam- és szövegcsere ab ovo elutasítottak. A szerkesztőt valószínűleg az is bántotta, hogy a bizottság

„[...] nem tartotta szükségesnek végighallgatni s érdemben elbírálni az előadó-szerkesztőnek minden énekre kiterjedő, a beérkezett bírálatokat számba vevő, a tapasztalatokat már most értékelni kívánó s a javításoktól és cseréktől mereven el nem zárkozó s a haladás útját mintegy megjelölni kívánó elaborátumát”.³⁶

A nyár közeledtével a Minerva nyomdában megkezdték a nyomtatást, ekkor azonban újabb problémák adódtak. 1927. július 27-én a nyomda arról értesítette az EKT-t, hogy Pálffi Márton a kéziratként átadott énekeskönyv példányát július 11-én magához vette, és azt nem volt hajlandó visszaadni, mondván, hogy az átdolgozott és nyomdába adott példány a saját tulajdona. Az önfejű akció nyomán Kovács Kálmán (1883–1951) püspöki titkár dörögdelmes levelet írt a szerkesztőnek, és a kézirat azonnali visszaadását követelte.³⁷ A fennmaradt iratok alapján nehéz megállapítani a nézeteltérések okát. Pálffi minden bizonnyal Kovács Kálmán teljhatalmú intézkedéseit sérelmezte. A titkár elnöki minőségében utasíthatta a nyomdát az énekeskönyv

³⁶ EKT 2285/1926. Eka-D.

³⁷ EKT 1317–1927. Eka-D.

változatlan kiadására. Pálffi önértetét bántotta, hogy az általa javasolt változtatások nem kerültek be az énekeskönyvbe, és az is, hogy szedéskor ezek helyét üresen hagyták. A Boros György főszerkesztőnek írt terjedelmes leveléből legalábbis ez derül ki.³⁸

Az énekeskönyv második kiadása 1927 novemberére készült el. Ferencz József püspök nevében köriratban tájékoztatták a lelkészeket és énekvezéreket, és már a nagyobb változtatásokat beígérő harmadik kiadást is kilátásba helyezték. A valószínűleg Kovács Kálmán tollán született püspöki körlevélből értesülünk a kiadásban végrehajtott változtatásokról.³⁹ Az énekeskönyv második kiadásában a legszükségesebb szövegváltoztatásokra szorítkoztak: hiányzó szótagokat pótoltak, illetve elhagytak két kifogásolt szöveget, a 148., őszi hálaadásra és a 169., úrvacsoraosztásra írott éneket, amelyeknek csupán a száma jelent meg. Az *Áldott az Úr, a mi Istenünk* (214.) ének harmadik versszakában az „Egy Istenünk, egy magyar hazánk” helyett „Egy Istenünk, egy édes hazánk” került be. Az új kiadás ajánlásában is jó lett volna ezt elmondani, de ott a püspöknek az 1924-es kiadáshoz írott ajánlása olvasható.

Az énekeskönyvet a Minerva nyomda állította elő 5000 példányban 1927 novemberében. Ugyanebben az évben Lőrinczy Dénes (1868–1936) lupényi lelkész egy kis énekeskönyvet nyomtatott,⁴⁰ és a mindössze egyívnyi, zsebben hordozható olcsó füzet sokszorosítására és terjesztésére kért engedélyt az EK Tanácstól. A következő énekek szövegét választotta ki és tette közzé: kezdőénekek: *Teremtő nagy Isten* (6.), *Óh jöjj az Úrnak házába* [9.], *Óh jer, borulj le bánatunk* (10.), *Megpihenni, megnyugodni* (16.), *Szomorúan sóhajt szívünk* (22.); közénekek: *Szívünk szavát küldjük tehozzád* (27.), *Sorsod hagyd az Úrra* (31.), *Mennyben lakó én Istenem* (33.), *Ember, ha bűnbe estél* (113.); főénekek: *Miatyánk, kit fenn ragyogó magasság* (48.), *Hozzád megyek, Uram* (57.), *Uram, hol vagy?* (65.), *Óh merre vagy?* (68.), *Reménykedő szívvel* (106.), *Óh én Uram, szabadító Istenem* (111.), *Mint a szép híves patakra* (189.), *Te benned bízunk* (199.), *A mélységből, Uram* (243.), *Velünk az Úr!* (250.), *Térj magadhoz, drága Sion* (252.), *Ember tervez, oda lesz* (256.); záróénekek: *Uram, kegyelmed pitvarán kopogtunk* (257.), *Uram! Tehozzád szállt imánk* (263.), *Remélj, remélj, lelkem* (264.), *Én Istenem, téged vártunk* (265.). A felsoroltokon kívül szám nélküli egy kuruc dallamra

³⁸ EKT 1317–1927. Eka-D.

³⁹ Uo.

⁴⁰ *Unitárius kis énekeskönyv istentiszteleti és magánhasználatra*. A Magyar Unitárius Egyház által kiadott új énekeskönyv alapján kiadja a lupény-vulkányi unitárius egyházközség. A nyomtatványt ld. az Eka-D iratok között: 2987/1927.

írott ének is: *Gondviselő Isten, bujdosók reménye*, amelynek szövegét Bencze Domokos (1891–1971), a dallamot Pálffy Ákos szerezte. Az EKT nem engedélyezte a kis énekeskönyv sokszorosítását és terjesztését.

Az 1934-es harmadik kiadás rövid története

Az EKT 1933 októberében határozott arról, hogy megsürgeti az énekeskönyv utánnomására kiküldött bizottság munkáját, és utasította az illetékeseket, hogy a vonatkozó határozatokat terjesszék az EKT elé, hogy az énekeskönyvet minél rövidebb idő alatt és lehetőleg minden változtatás nélkül kinyomtassák.⁴¹ Pálffy november 14-én terjesztette be a bizottság jelentését,⁴² az EKT pedig november 16-án hagyta jóvá a kiadást azzal a kikötéssel, hogy a nagyszabású változtatások helyett inkább csak a szükséges kihagyásokat, valamint a szöveg- és dallamváltoztatásokat kell eszközölni.

Az új kiadásból több szöveg és dallam is kimaradt. A román állami cenzúra revíziós propagandának minősített három zsolttárt, és azoknak a szövegét eltiltotta: a *Minket, Uram, elfelejtél* (191.) kezdetű éneket, azaz a 60. zsolttárt,⁴³ az *Öröködbe, Uram, pogányok jöttek* (197.) kezdetű éneket, vagyis a 79. zsolttárt,⁴⁴ illetve a református próbaénekeskönyvből átvett, *Hogy Babilon vizei mellett ültünk* kezdetű, 208. számú éneket, azaz a 137. zsolttárt.⁴⁵ Hasonló sors-

---

⁴¹ EKT 1748/1933 Eka-D.

⁴² Uo.

⁴³ Szenci fordítását Pálffy átírta: „Minket, Uram elfelejtél, / Búbánatba merítettél / Elosztottál, tova szórtál, / Magadtól eltaszítottál, / Megindítád mind e földet, / Megtapodtad, öszszetörted, / Uram, mikor építség újra meg, / Szegény romlott árva népedet!? // Állj mi mellénk, segíts minket, / Ellenségétől szabadíts meg, / Mert emberi segítségben / Hájába volnánk reménységben. / Isten által lesz minekünk / Erős, fényes győzedelmünk. / Isten fogja pártul ügyünket, / S megalázza ellenségünket.”

⁴⁴ Ez a zsolttár is alaposan átváltozott Pálffy tollán. Az első versszak *Öröködbe, Uram, pogányok jöttek...* még csak felismerhető, de bármennyire is volt ihletett Pálffy átköltése, mégsem kerülhette el a cenzor vörös ceruzáját: „Hogy folyt a vér ottan, a szent, a drága, / Kövér patatokban, mint a víz árja. / Kővé dermedtünk a nagy öldöklésre, / S nem maradt szívünk méltó temetésre. / És porig alázva, Részvétet a gyászba' / Nem találunk senkinél, / Sőt gúnnyal tetézte, Kárörömmel nézte / Vesztünket mind, aki él. // Uram, ne hagyj el, romlásunk ne nézted, / Pusztulásából mentsd ki a te néped, / Kik megalázva most hozzád könyörgünk, / Ne hagyj bennünket bús igába' nyögnünk. / Szabadíts meg minket, Régi bűneinket / Ne idézd fel ellenünk, / Sőt a te kegyelmed Adjon győzedelmet / S az maradjon meg velünk.”

⁴⁵ A Szkhárosi Horvát András: *Semmit ne bánkódjál, Krisztusnak serege...* kezdetű, 254. számú éneknek csak a címsora jelent meg, és 1951-ig nem került vissza az énekeskönyvbe.

ra jutott a *Diadalmi örömnépe* (133.) kezdetű húsvéti ének is. Az énekeskönyv kálváriája sajtóhírré is lett: Ágoston József unitárius presbiter közölt róla újságcikket *Agyoncenzúrázták a most megjelent unitárius zsolttáros könyvet* címmel.⁴⁶ A cenzúra miatt a nyomtatással is késtek, a munkálatokat ezúttal nem a Minerva, hanem a Grafic-Record nyomda végezte.⁴⁷

A zsolttárok közül kimaradt a *Boldog, ki nem jár vétkezők szaván* (177.) kezdetű ének, Benczédi Domokos zsolttárparafraízisa. A kihagyott énekek száma alatt a szerkesztők jelezték, hogy „előző kiadás szövege kimaradt”. Érdekes, hogy a cenzor figyelmét elkerülte, hogy a Nagy Lajos (1828–1910) által szerzett 214. számú ének harmadik versszakában visszatértek az eredeti szöveghez: „Egy Istenünk, egy magyar hazánk, / Áldd meg ezt a földet, jó Atyánk!”

A harmadik kiadás 320 énekszámot tartalmaz. Ez valamelyes bővülés az 1927-es kiadáshoz képest. Az *Új énekek* fejezetcím alatt találjuk a *Gyermekednek szája* (308.) kezdetű éneket. Szövege tulajdonképpen Sánta Károly (1840–1928) evangélikus lelkész, költő *Gyermekek imája* című versének első szakasza, amelyet Iszlai Márton zenésített meg és tett kedvelt unitárius énekké. Ez már az 1913-as énekeskönyvben is benne volt, igaz, ott még mind az öt versszakával. A *Hozzád jövünk, óh nagy Isten* (315.) kezdetű ének szövegét és dallamát is Iszlai szerezte. Bartalis Márton városfalvi kántortanító Reviczky Gyula (1855–1889) költő *Miatyánk* című verséhez szerzett dallamot. Az énekeskönyvben ez az *Urunk, Atyánk az ég lakója* (305.) kezdetű ének. A szerző nevének R. Gy. rövidítése helytelen, ugyanis lemaradt belőle a „G” utáni „y”. (Az R. G. kezdőbetűk Rédigér Géza nevére utalnak.) Az utolsó hat kiadásban (2001, 2006, 2009, 2011, 2016, 2022) már a rövidített szerzőnevek sem jelentek meg.

Nagy Árpád alsórákosi kántor a Boros Györgynek tulajdonított *A magasság Istenéhez* (310.) kezdetű énekhez szerzett dallamot. Vajda Antal városfalvi kántor Pálffi szerzeményét, a *De jó nekünk itt laknunk* (312.) éneket zenésítette meg. Az *Új énekek* fejezetben találunk még néhány megcsonkított Szenci-zsolttárt (309/LXI., 314/XXIV., 317/LXVI., 319/XVI.). Pálffi ugyan ide sorolta be néhány újabb darabját (311., 312., 316., 318.) és Aranyosrákosi Székely Sándor három versét is: *A remélj bizvást, én lelkem* (306) kezdetű ének eredetileg a *Csudálandó nagy Isten...* kezdetű ének hatodik versszaka volt. Pálffi elhagyta a többi strófát, és záróéneket kreált belőle. A *Halhatatlan teremtő, imádandó Isten*

⁴⁶ Ágoston József: Dávid király zsolttáraitól is félnek a románok. In: *Szabadság* (1934. nov. 25./47.), 2.

⁴⁷ EKT 1962/1933 Eka-D.

(313.) és az *Öröm s hálaénekekkel* (320) kezdetű énekeket is három-három strófavál kurtította meg. Az 1934-es kiadásban több éneknek is megváltoztatták a dallamát, az előző kiadásból kimaradt 148. ének pedig új szöveget kapott: *A Sionnak hegyén Úristen*.

1936. augusztus 11-én meghalt Pálffi Márton, és a *Keresztény Magvető* hátsábjain pálya- és tanártársa, Márkos Albert búcsúzott tőle.⁴⁸ Arcképét az *Unitárius Közlöny* 1936. évi szeptemberi száma közölte, és méltatta munkásságát. A kollégium dísztermében ravatalozták fel, és onnan temették augusztus 13-án a kolozsvári Házsongárdi temetőbe.⁴⁹ A gyászbeszédet volt osztálytársa, Ürmösi Károly tartotta, a főhatóság részéről Boros György püspök méltatta érdemeit.⁵⁰ Pálffi halálával az énekeskönyv első korszaka is lezárult.

Az énekeskönyv kiadása a második világháború éveiben

A Nevelésügyi Bizottság 1938-ban jelentette az EKT-nek, hogy az 5000 példányban kiadott énekeskönyvből már csak 1000 darab, körülbelül egyévi szükséglet maradt raktáron. A bizottság javaslatára az EKT 1938 decem-

---

⁴⁸ „Mint embert, a józan egyszerűség jellemezte. Került minden feltűnést. A könyökkel való előre törtetést nem tartotta önérzetes emberhez méltó foglalkozásnak. Az emberekben az érdemet nagy gyönyörűséggel ismerte el, a hibák iránt, hacsak jellemben vágók nem voltak, elnéző, gyöngéd, megértő tudott lenni. Mint minden heves vérmérsékletű ember, ő is puska-por módjára lobbant haragra, de lelke háborgása pillanatok alatt elült. Nem tudott haragot tartani. Megtörtént, hogy maga nyújtott békejobbót megbántójának. Általában a tucatemberknél magasabb nézőpontból szemlélte a világot. Ezért meglátta a dolgok olyan oldalait is, amik a maga szűk barázdájában ballagó hétköznapi ember előtt rejtve maradnak. Innen magyarázható meg a tétovázás, ingadozás nagy elhatározásaiban és látszólagos következetlensége cselekedeteiben.” Márkos Albert: Pálfi Márton (1873–1936). In: *Keresztény Magvető* 68. (1936/4–5), (168–170) 170.

⁴⁹ Síremléke jelenleg a várfalvi unitárius templomkertben van, Kolozsvárott Bálint Benczédi Ferenc püspök mentette meg a pusztulástól, és az ő kezdeményezésére szállították a sírkövet Várfalvára.

⁵⁰ „Élete utolsó részében az unitárius himnológia szépítését tekintette legfőbb feladatának. Egyik főtörekvése az volt, hogy az énekben is nyilatkozzék meg az, amit az újkor unitárius felfogása már kitermelt a szószerk számára és a hittanban. Aggódva látta, hogy énekekben az idegen dogmai forma uralkodik az ősi zamat helyett, s midőn ezt bátran kicserélte, némi büszkeséggel vette át a múltban kegyelettel használt régi költők dalait.

Sajnálta, hogy nem rendelkezett a másik aranyosszéki, Székely Sándor, papiason emelkedett költői nyelvvel, de mégis az ő érdeme, hogy énekkönyvünk dalai megújultak, szövege szövege ruhát öltött.” Pálffi Márton (1873–1936). In: *Unitárius Közlöny* 46. (1936/9), 165–166.

berében hívta fel a lelkészeket és az unitárius tanítóegylet elnökségét, hogy 1939. július 31-ig tegyék meg az énekeskönyv megreformálására vonatkozó véleményüket és javasolataikat.⁵¹ Az észrevételek be is érkeztek, az EKT egy bizottságot küldött ki az énekeskönyv átdolgozására dr. Varga Béla elnök, dr. Kiss Elek főjegyző, Márkos Albert zenetanár, Ütő Lajos igazgató-tanító-énekvezér és Ürmösi József püspöki titkár-előadó tagokkal, és felhatalmazta az elnökséget, hogy a bizottságot szükség szerint ki is egészíthesse. Időközben az Egyetemes Unitárius Lelkészkör is ülésezett, és egyebek mellett azt is javasolták, hogy a liturgiai reform előzze meg az énekeskönyv reformját.⁵²

1940. április 25-én újabb körlevélben szólíttatott meg valamennyi lelkész, énekvezér-tanító, egyházi zenetanár a templomi énekeskönyv újabb kiadása tárgyában.⁵³ A felhívásra elsőként Józán Miklós budapesti lelkész válaszolt a magyarországi énekvezérek és lelkészek nevében. A reformot szükségesnek tartották, de azt javasolták, hogy „jelen tartalmával és formájában ne adassék ki” az énekeskönyv, hanem átdolgozását bízzák hozzáértő zenészekre. Az énekeket felül kell vizsgálni verstani és tartalmi, dallami és hittani szempontból. A formát illetően zsebben hordozható vászonkötésű énekeskönyvet javallottak. Több ének esetében is az 1913-ban kiadott énekeskönyv dallamát és szövegét kérték visszatenni,⁵⁴ és kezdeményezték, hogy a bizottságba szakértőként vegyék fel [id.] Márkos Albert magyar szakos tanárt és fiát, ifj. Márkos Albert hegedűművész-zenetanárt, valamint Ütő Lajos kántortanítót. Részletes jegyzékben szám szerint is megindokolták, melyik énekre nézve mit javasolnak: teljes elhagyást, szöveg- vagy dallamváltoztatást. Több mint félszáz ének esetében javasolták azt, hogy „maradjon ki”.

A megszólított zenészek, kántortanítók közül többen is válaszoltak a körlevélben megfogalmazott kérdésekre, ki hosszabban, ki rövidebben. Legalább a felsorolás erejéig, a teljesség igénye nélkül említsük meg a kérdéssel behatóan foglalkozó énekvezérek és lelkészek nevét: Erdős Mihály tordai, Bencze Gyula ádámosi, Péter Margit vadadi, Kis Dénes bölöni és Pap Dániel csehétfalvi énekvezér-tanító. A lelkészek közül pedig Józán Miklós buda-

---

⁵¹ EKT. 1093/1938. Eka-D.

⁵² Pál Dénes lelkészköri elnök Siménfalván 1940. június 26-án kelt levele. Eka-D dobozban a jelzett év alatt.

⁵³ EKT. 247/1940. Eka-D.

⁵⁴ Uo.

pesti, Kelemen Imre oklándi, Péter Ödön tordátfalvi, Komjátszegi Géza csegezi, Major Sándor haranglábi, ifj. Máté Lajos szentábrahámi lelkész.

A beérkezett észrevételeket ifj. Márkos Albert összegezte egy alapos jelentésben. Megállapításai és célkitűzései ma is helytállóak. Megállapította, hogy a teljes átdolgozás halaszthatatlan, azonban azt nem lehet máról holnapra elvégezni, majd megfogalmazta javaslatait a szöveg, a dallam, és végül a korál kérdésében.⁵⁵

Az énekügyi bizottság 1941. május 30-án tárgyalta részletesen ifj. Márkos Albert jelentése alapján az énekeskönyv kiadásának ügyét, és úgy találta, hogy az énekeskönyv megfelelő átdolgozása csak egy-két év leforgása alatt készíthető el. A zenei rész átdolgozására ifj. Márkos Albertet, a szövegrészek átnézésével pedig a költő és műfordító Szabédi Székely Lászlót (1907–1959) és id. Márkos Albert gimnáziumi tanárt bízták meg, de addig is, amíg az új énekeskönyv elkészül, az EKT úgy határozott, hogy a használatban levő énekeskönyvet újból kinyomtatattja.⁵⁶ A nyomdai munkálatokat 1941 decemberében a Minerva végezte 1500 példányban.

Ifj. Márkos Albert ígéretéhez híven át is dolgozta az énekeskönyv zenei részét, 1943. április 30-án az EKT-nak beterjesztette jelentését, melyet fontossága miatt érdemes szó szerint idéznünk:

„Énekeskönyvünk átdolgozásának zenei része a következőképpen áll. Kiválogattam azokat a dallamokat, melyek nézetem szerint örökéletre vannak hivatva és oly módon írtam át őket ritmikailag, amint azokat a gyülekezetek ténylegesen éneklék. Énekeskönyvünkéből ilyenformán megfelelőnek találtam 71 dallamot. Ezekhez jön még körülbelül 15 olyan régi szép unitárius dallam, mely a most használatban levő énekeskönyvünkéből kimaradt és 15 olyan népi ének, mely unitárius egyházi éneklésre tipikusan magyar és egyházi színezetére való tekintettel igen alkalmas.

Azonban a ritmikai javításokkal kapcsolatban felmerült egy csomó versetani javítani való is. Azonkívül a már említett felhasználható népi dallamokhoz unitárius szellemben megírt versek volnának költendőek. Jónak látnám tehát, ha a Méltóságos és Főtisztelendő EKT. a szövegrész megoldására minél hamarabb felkérne valakit. E költő munkába állásától számított 3 hónapon belül, úgy gondolom, az anyaggal annyira leszünk, hogy az új énekeskönyv átdolgozására kijelölt bizottság összehívása idő-

⁵⁵ Ifj. Márkos Albert zenetanár Jelentése és indítványa. Eka-D doboz 1930–1966, 1940. év.

⁵⁶ EKT. 890/1941. Eka-D.

szerűvé válik. Kérem a Méltóságos és Főtisztelendő EKT, hogy a felkért költő nevét velem minél előbb közölni szíveskedjék, hogy a kapcsolatot vele felvehessem és a közös munkát haladéktalanul megkezdhessük.”⁵⁷

Az énekeskönyv ügye nemcsak az örökösen változó Énekügyi Bizottság asztalán volt, hanem a Főtanács is tárgyalt arról. 1943 novemberében több határozat is született, de ez inkább helyben topogás volt, mintsem haladás. A Főtanácsi Bizottság azt jegyezte meg énekeskönyv átdolgozásával kapcsolatban, hogy „nem helyeselheti az énekeskönyv újabb meg újabb átdolgozását, mert a sokféle átdolgozású énekek miatt lehetetlenné válik és elvész az éneklési kedv”.⁵⁸ A Főtanács elfogadta a bizottság jelentését, de érdemi előrelépés nem történt az átdolgozott kiadást illetően,⁵⁹ hacsak azt nem tekintjük annak, hogy Józán Miklós püspök ajánlásával 1944-ben ismét megjelent az énekeskönyv a Minerva kiadónál 4000 példányban.

A „szükség-énekeskönyv” kiadása

1946-ban a Fő- és a Képviselő Tanács újból azzal szembesült, hogy elfogytak az énekeskönyvek, és szükséges volna az újabb kiadás. Mivel az új énekeskönyv még nem készült el, a régit pedig nem akarták ismét kiadni, a hiányon úgy segítettek, hogy kinyomtattattak egy úgynevezett „szükség-énekeskönyvet”, ez volt a Pálffi-féle énekeskönyv hatodik kiadása. A szükség-énekeskönyv 1946-ban⁶⁰ a Minerva kiadásában jelent meg 4000 példányban dr. Kiss Elek püspökhelyettes előszavával, aki az „égető szükségre” hivatkozva bocsátotta útjára a kiadványt mint olyat, amely megfelel a követelményeknek, mert a legtöbb ismert éneket tartalmazza. Az összesen 173

⁵⁷ EKT. 1976/1943. Eka-D.

⁵⁸ Kiss Elek (szerk.): A Magyarországi Unitárius Egyház Egyházi Főtanácsának 1943. évi nov. hó 21–22. napjain Kolozsváron tartott üléseiről felvett Jegyzőkönyve (Kolozsvár, 1944), 58.

⁵⁹ „Szükséges az énekeskönyvnek megfelelő időközökben való kiadása s az is, hogy az e célra kiküldött bizottság állandósítsassék; mert egyházi érdekünk régi kiváló egyházi énekek s régi népi zenénk nemes formában való felújítása, másfelől pedig újaknak fokozatos kitermelése. Fontos, hogy ünnepélyes alkalmakkor unitárius szerzőink megfelelő műveit figyelembe vegyük és felhasználjuk. Hogy az énekeskönyvnek zsebkönyv formája legyen-e, valamint hogy a zeneközlöny hogyan legyen megvalósítható, melynek útján új szerzeményeket lehetne népszerűsíteni, e kérdések eldöntését és megoldását Egyházi Főtanács E. K. Tanácsra bízta.” Uo. 60.

⁶⁰ A nyomdai munkálatok 1947-re készültek el, de az impresszumban 1946 maradt.

éneket felölelő kiadás tökéletesen kielégítette az igényeket, mert sem a békeévek, sem az új politikai berendezkedés nem hozott jelentős változást az unitárius énekkultúrában.

Az énekeskönyv 1951-es kiadása

1949-re elfogyott az úgynevezett szükségkiadás, és az énekeskönyv kiadása újólág terítékre került. Az énekügyi bizottság⁶¹ dr. Kiss Elek püspök elnöksége alatt folytatta a munkát, és ismét bekérte az énekvezérek és lelkészek véleményét. Az egyházkörök válaszoltak a felszólításra. Némelyik lelkész vagy kántor – újfent – tanulmányának is beillő értekezést küldött arról, hogyan kellene kinéznie az új énekeskönyvnek. A bizottság megállapítása közül kettőt szó szerint idézünk:

[1.] „[...] a használatban levő énekeskönyv énekeinek szövegében sok olyan kifejezés van, amely nem a vallásos érzelmet fejezi ki, áhítatra nem gerjeszt, hanem mintha csak a rím kedvéért iratott volna.”

[2.] „[...] az 1924 előtt használatban volt templomi énekeskönyvünk szövegében sokkal érthetőbb, világosabb és nagyobb buzgóságra, áhítatra serkentő kifejezések vannak és egyes alkalmakra megfelelőbb énekek, mint az 1924 után kiadott énekeskönyvben.”⁶²

Mindezek ismeretében az EKT elhatározta, hogy az énekeskönyvet teljes szövegével kinyomtatja, csakhogy a politikai konstelláció megváltozásával néhány ének „időszerűtlenné” vált. Ilyen volt például a király születésnapjára írt *Igaz Isten, ítéletteddel ruházd fel a királyt* (194.) kezdetű zsoltárátdolgozás (72.). Ki kellett hagyni Székely Sándor *Országol az Isten felettünk* (218.) kezdetű szerzeményét, amelyet a király koronázására írt, és természetesen a király végtiszteletére írt *Határt rendelt az úr Isten* (219.) kezdetű éneket is. Ez utóbbit is Székely szerezte 1835-ben I. Ferenc osztrák császár és magyar király halálára.

A *Diadalmi örömnép* (133.) kezdetű húsvéti éneket, amelyet Pálffy szerzett, szintén kihagyták az új kiadásból, pedig ennek szövegében a „rabblincsek ropogása” az Internacionáléval is szépen egybecsengett, de a cenzort

⁶¹ Tagjai: Márkos Albert, Kiss Károly, dr. Simán Dániel, dr. Erdő János, dr. Kovács Lajos, Csifó Nagy László és Ürmösi József. Előadói zene és dallam területén Márkos Albert főiskolai zenetanár, a szövegezést illetően dr. Simén Dániel és Ürmösi József.

⁶² 332/1949 Eka-D. 81–141. 1945–1966. csomóban.

bizonyára a Himnuszra való utalás rettenthette el: „Uram, ünnepnapunk fénye / Vajjon hoz-e hát már végre / Bús egünkre virradást, / Sok sebünkre forradást? / Balsors, Uram, a mi sorsunk, / Bele tudod, hogy sodródtunk [...] / Nekünk perg-e riadód: / Krisztus él, föltamadott?” Húsvét teológiája ugyan nem süt át e sorokon, a nemzeti fájdalom azonban annál inkább.

Bencze Domokos *Hatalmas Isten, győzhetetlen várunk* (77.) kezdetű énekét is át kellett írni. Az Unitárius Irodalmi Társaság által 1921-ben pályadíjjal jutalmazott költemény első szakaszában „a rabok reménye” „szívünk reményévé” szelídült. A 3. versszak első két sora helyébe – „Ki benned bízik, annak szent a rabság / S bilincs vasán is boldog és szabad” – a „Ki benned bízik s utaidon halad / Nyugodt a lelke, bátor és szabad” variáns került. A 214. ének harmadik versszakába a „magyar hazát” ismét „édes haza” váltotta fel, de a következő, 1957. évi kiadásban már a teljes strófát mellőzték.

1951-től kezdődően 1990-ig a vallásügyi minisztériumtól (Ministerul Cultelor) kellett kérni az énekeskönyv kiadását. A kiadással járó mizéria több tucat oldalon dokumentált a levéltárban. 1951-ben az énekeskönyv a jelzett változtatásokkal a szatmárnémeti nyomdában készült el 7000 példányban. A hetedik kiadás előszavában dr. Kiss Elek püspök mintha megfeledezett volna az új énekeskönyv kiadásának szükségességéről, és a régít a „híveink egybehangzó kívánságára” azzal a meggyőződéssel bocsátotta közre, hogy „benső nemes tartalmának ihletett éneklése, mindig egyetlen gondviselő Istenünkhöz, a »Világosság szent Atyjához« fog minket lelkileg emelni”. Hogy az énekeskönyvet előkészítő bizottság nem erre számított, azt csak sejtjük. Valószínűleg Márkos Albertnek is ekkor lett elege a bizottságosdiból, látva, hogy sok évi munkája hiábavaló volt, s így a további munkálatokban nem vett részt. Péterffy Gyula (1909–1979), az énekreform mozgatója pedig az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet unitárius karának zenetanára lett az 1950-es évektől kezdődően.

Az 1957-es kiadás.

A kommunista cenzúra és önkéntes szövegmódosítás

1957-re teljesen elfogyott az énekeskönyv, Erdő János 1958. május 28-án fogalmazott meg néhány tartalmi és alaki javaslatot a kiadással illetően. A tartalmat illetően:

1. az 1951. évi kiadást vegyék figyelembe az énekek számozásánál;

2. az énekek szövegében a „Krisztus” kifejezés mindenütt „Jézussal” helyettesíttessék.

3. Az énekeskönyv függeléke alkalmi imádságokkal egészíttessék ki.

A nyomtatáshoz szükséges engedélyt „a sajtóügyi hivatal” azzal a feltétellel adta meg, ha a következő énekek szövegét módosítják:

1. A *Jó Úristen, tekints hozzánk* (74.) kezdetű, János Zsigmondnak tulajdonított régi éneket el kellett hagyni, és helyére a *Téged, Isten, dicsérünk* kezdetű ének három átírt versszaka került.⁶³

2. Az *Élet-halál bírója* (129.) kezdetű húsvéti ének harmadik szakaszának első, „Csak a hitetlen hal meg, az élet, az örök” sorát javítani kellett „Nem hal meg, ki benne hisz, az élet az örök / Az élet lélek és a lélek nem földi rög” formában.

3. Az *Áldjad én lelkem az Urat* (211.) kezdetű ének, azaz a 146. zsoltár 2., 3. és 4. versszakát el kellett hagyni.

4. A *Dicsérünk téged Isten* (195.) kezdetű ének, a 75. zsoltár negyedik versszaka kimaradt: „Mert épség és erő, / Tudd meg, nem kelet felől, / Sem nem napnyugat felől, / És a pusztából se jó: / Minden Istenünkön áll, / Sújt vagy áld – csak rajta áll.” Hogy kelet vagy nyugat zavarta-e a sajtóügyi ellenőrző hivatal buzgó munkását, ma már nem tudjuk megállapítani.

5. A *Pásztoroknak pásztora, nagyhatalmú Isten* (226.) harmadik versszakának utolsó, „Ostora a hitetlenen végtől végig érjen” sora kimaradt, és helyébe a „Szeretetének szavával mindenkit építsen” verssor került.

Erdő János javaslata nyomán az egyházi főhatóság jóváhagyta a következő énekek módosítását:

a) A *Hívogató harangszóra* (34.) ének 2. versszakának utolsó, „Igéd örök hatalmát” sorát módosították; az új változat: „Lelked örök hatalmát”.

b) A *Krisztus feltámadá igazságunkra* (134.) kezdetű, ősi húsvéti énekben „Krisztus” helyébe mindenütt „Jézus” került.

c) Az *Álmodokból ébredjetek* (152.) kezdetű ének második versszakának harmadik, „Itt az ige, itt az írás, Út, Igazság, napkelet” sora helyett: „Itt a törvény, itt az írás, Út, Igazság, napkelet”.

---

⁶³ A 17–18. században kiadott énekeskönyvekben még ott volt a *Te Deum* mint az öröm idejére való hálaadó dicséret. Aranyosrákosi átköltötte a szöveget, és jószereivel semmit nem hagyott meg az eredeti himnuszából. Pálffy már fel sem vette énekeskönyvébe. Az 1957. évi az egyetlen kiadás, ahol még fellelhető a *Te Deum* felismerhetetlenségig átírt és barbár módon megcsonkított változata.

- d) A *Dicsőítünk és tisztelünk* (161.) kezdetű ének 2. versszakának első, „Mi Urunknak Krisztusunknak születése ünnepét” sora helyett: „Mi Urunknak Jézusunknak születése ünnepét”. Az 5. versszak harmadik, „A halálon győzelmet vett Krisztusi szent szeretetnek” sora helyett: „A halálon győzelmet vett jézusi szent szeretetnek”.
- e) A *Jer az Úrnak asztalához* (166.) úrvacsorai ének első versszakának első sorában „Krisztus” helyett „Jézus”. Az 1–9. versszakok 4. sorában „Úr Krisztusnak” helyett: „Úr Jézusnak”.
- f) A *Krisztus Urunk kérdezi* (168.) ének első sorában „Krisztus” helyett „Jézus”. A 2. versszak 3. sorában „Az új igéd velejét” helyett „Az új törvény velejét”. A 3. versszak első sorában „Az új ige kérdezi” helyett „Az új törvény kérdezi”, az 5. sorban pedig „A pokollal” helyett „Szenvedéssel”.
- g) A *Szíved szól, hát higgy neki* (169.) kezdetű ének 3. versszakának 3. sorában „krisztusi” helyett „jézusi”.
- h) A *Szent vagy, Isten, szent vagy* (170.) kezdetű ének 2. versszakának első sorában „Krisztus” helyett „Jézus”.
- i) A *Zengő nyelvem, szavam, mondj hangos éneket* (173.) első versszakának 2. sorában „Krisztusodért” helyett „Jó Atyánkért”.

Az alkalmi imádságokat Vári Albert állította össze két évtizeddel korábban, és ezeket vették át. Az énekeskönyv 1957-ben jelent meg a szükséges módosításokkal 7000 példányban. A szerkesztők Erdő János és Péterffy Gyula voltak. A következő 17 (!) évben nem került sor az énekeskönyv kiadására.

Az egyház fennállásának 400. évfordulóján, 1968-ban egy szép kiállítású emlékkönyvet adtak ki *Négyszáz év* címmel. Ennek *Az unitárius egyház istentisztelete és szertartásai* című fejezetében az egyházi éneklésről is szó esett, s a szerkesztők megállapították:

„Egyházi énekeink kívánnivalót hagynak maguk után s egy újabb kiadásban gondoskodnunk kell arról, hogy énekeink szövege minden tekintetben összhangban álljon hitelveinkkel és az imádkozó lélek igényeivel.”⁶⁴

Az újabb kiadásra 1974-ig kellett várni, s a szent hagyomány jegyében az énekeskönyv változatlan tartalommal került használatba.

---

⁶⁴ *Négyszáz év 1568–1968. Emlékkönyv az Unitárius Egyház alapításának négyszázadik évfordulója alkalmából.* Kolozsvár 1968, (90–104) 97.

Az énekeskönyv kiadásai 1974–2022 között

Az 1974-es kilencedik kiadást követően megjelent a Régi Magyar Költők Tára 4. és 5. kötete az unitáriusok és szombatosok költészetéről. Ferencz József (1908–1994), a Magyarországi Unitárius Egyház püspöke az *Unitárius Élet*⁶⁵ hasábjain ismertette a kiadványt, és azt is jelezte, hogy mit kellene javítani az énekeskönyvben. Javított kiadásnak csupán az 1994. évi tekinthető. Ezt Major Ferenc (1912–2010) zenetudós, a Gheorghe Dima Zeneművészeti Főiskola egykori unitárius vallású dékánja végezte el. Ennek ellenére több hiba éktelenkedik a legújabb kiadásokban is. A legeklektantsabbak és a legkönnyebben javíthatók a következők: Az *Uram, templomodba gyűltünk* (4.) kezdetű ének szerzője Székely Sándor, nevét „Sz. Z.” (!) formában rövidítik. A rövidítések magyarázatában viszont nem találunk „Sz. Z.” névrövidítést, s még bosszantóbb, hogy Aranyosrákosi helyett „Aranyosszéki” került. A *Szent templomodba, Istenünk* (9.) kezdetű ének második versszakának szerzője nem „J. M.” (Józan Miklós), hanem I. M., vagyis Iszlai Márton. Az *Oh, jertek ünnepeljünk* (159.) kezdetű ének dallamát nem „H. D. Hassler”, hanem H. L. (Leo) Hassler (1562–1612) szerezte. Az *én lelkem szép csendesen* (177.) kezdetű ének nem a XLII. zsoltár, hanem a LXII. Az *Urunk, Atyánk, az Ég lakója* (305.) kezdetű ének szerzője Reviczky Gyula. Hivatkozni kell a nevére.

Több mint harmincöt ének fölött vagy alatt ezt olvassuk: „Régi egyházi ének”, „Régi dallam”, „Régi korál” vagy „Régi énekeskönyv”. Ezek nemhogy eligazítanak, hanem még jobban összezavarják a kutatót. A „Régi énekeskönyv”-ből átvett szövegre tizenkét esetben utalnak, 11 helyen az oldalszámot is megadják, de a kiadás évét nem. Például az *Adjunk hálákat az erős Istennek* (101.) énekre az 1777. évi kiadás oldalszámát adják meg, de a következő *Oh, Úristen, árhoa lelek kegyelmes Atyja* (117.) kezdetű éneknél a 80. oldalszám az 1697. évi kiadásra utal. A következő 118. számú ének, Balassi *Adj már csendességet* verse is az 1697. kiadás 182. lapján keresendő. A 151. számú *Oh, te keresztény ember*, a 154. számú *Istentől megáldott hívek*, a 156. számú *Jer mindnyájan örüljünk* kezdetű énekek oldalszáma újból az 1777. kiadásra utal.

A szerzők nevét is sokszor rosszul írják. Például a *Ne hagyj elesnem, felesleges Isten, keserűségemben* (115.) kezdetű ének szerzője nem „Nagybánkai”, hanem Nagybáncsai Mátyás. A *Vidám szívvel, víg zengéssel* (50.) kezdetű ének fölött az áll, hogy „Régi egyházi ének, 1607”, szerzőként pedig Petki István

⁶⁵ Ferencz József: Az unitáriusok költészete. In. *Unitárius Élet* 28. (1974/2), 3–5.

nevét tüntették fel. Sem az unitárius, sem a szombatos énekköltészet nem ismert Petki István nevű szerzőt, Petki Jánost azonban igen. Az ének szerzője Nagysolymosi Koncz Boldizsár (1624-1684) püspök, a dallamjelzés Petki János énekére vonatkozik.

A 2022. évi 20. kiadás előszavában Kovács István püspök ezeket írta:

„2024-ben lesz kerekén száz esztendeje annak, hogy ezt az énekeskönyvet használjuk, gyülekezeteinkben az egyházi ének ugyanúgy szól. Merítsünk erőt ezen évszázados énekhagyományból, hogy közösségeink a jövő dallamát szíveikben zoltáros múltjukra alapozva dúdolják.”

Bizonyára ahhoz is lesz ereje az unitárius közösségnek, hogy az évszázados hagyomány hibáit az énekeskönyv 100. évfordulóján számba vegye és a felettébb időszerű új kiadás munkálatait elkezdje.

* * *

Centenary of the Transylvanian Unitarian Hymnal

Through an exploration of the editions of the hymnal published in 1924 by Márton Pálffi, this study provides insight into the reverence for tradition surrounding the hymnal, as well as the arduous but unsuccessful efforts made by those aiming to rejuvenate it. Politics often encroached upon the life of the Church, evident in the evolution of the hymnal. The changes of political power and country borders, as well as the imposition of communist censorship, have also significantly influenced the Unitarian hymnal. Despite all efforts, errors persisted in editions published post-1989. This research endeavours to trace these changes across a century of history.

Keywords: Unitarian hymnal, Márton Pálffi, liturgical reform, centenary.